

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Енчо Недялков Герганов, професор в Нов български университет
на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки.
професионално направление 3.2. Психология
докторска програма по Педагогическа и възрастова психология

Автор: Мила Златева

Тема: Нагласи и дискриминационни практики към етнически различните деца

Научен ръководител: доц. д-р Юрий Янакиев, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

1. Общо описание на представените материали

Приложена е заповед № Р33-1394 от 23.04.2021 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ), в която съм определен за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема **Нагласи и дискриминационни практики към етнически различните деца** за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2. Психология, докторска програма по Педагогическа и възрастова психология. Автор на дисертационния труд е Мила Златева – докторантка в редовна докторантура към катедрата по Психология с научен ръководител доц. д-р Юрий Янакиев от Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ катедра по Психология.

Представеният от Мила Златева комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат - CV;
- протокол от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията.

Докторантката е приложила списък от шест публикации по темата на дисертацията.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Мила Златева е следвала редовно Бакалавърската програма по психология на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ от 1.10.2011 до 1.06.2016 и е получила квалификацията психолог, учител по психология. От 01.10.2016 г. до 16.06.2017 г. следва магистърската програма по Психология на управлението, която завършва с квалификацията Психолог в управлението. От 01.03.2018 г. до момента е докторантка в Докторската програма по педагогическа и възрастова психология на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Освен това е изучавала Правни науки от 1.09. 2006 до 1.03.2008 в Universitaet zu Koeln, гр. Кьолн, Германия.

Майчиният език на Мила Златева е български, но тя владее и няколко чужди езика: английски език (четене, писане и разговор – отлично), немски език (четене – отлично, писане и разговор – добро), испански език (четене – добро, писане и разговор – основно).

Мила Златева постоянно повишава професионалната си класификация чрез участия в семинари, практики и стажове.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Проблемите, свързани с нагласите и дискриминационните практики към етнически различните деца, е във висока степен актуален. Все още в много държави в света съществуват както преки, така и прикрити форми на дискриминационни практики към деца от различни етноси и раси. Подобно е положението и в нашата страна. Тези проблеми са особено значими за нашата образователна система. Поради етническа сегрегация много ромски деца отпадат от училище и остават с ниско образование или изобщо без образование. Темата на дисертацията е актуална както в научно, така и в научно-приложно отношение. В научно отношение се изясняват теоретични конструкти като стереотип, предразсъдък, нагласа, дискриминация, социални дистанции и др. В научно-приложно отношение актуалността се свежда най-вече до планирането и провеждането на мултикултурното образование.

В дисертационния си труд Мила Златева си поставя целта да очертае „реалността на предразсъдъчната рамка спрямо етнически различните деца в образователната сфера, да очертае концепцията за педагогическата мултикултурна осъзнатост и поставяните дистанции спрямо ученици от различни етнически общности.“ Всичко това има важно практическо значение за по-успешното представяне в училищната среда на етнически различните деца и минимизиране на риска от отпадането им от училище. Мила Златева формулира шест задачи, решаването на които допринася за постигане на тази значима цел. Накратко тя си поставя задачите:

да дефинира основните понятия по проблема;

да изведе подходящи теоретични постановки по отношение на предразсъдъчната рамка, същността на етническата принадлежност като част от социалната идентичност и мултикултурната подготовка и осъзнатост при педагозите;

да избере и използва емпиричен подход, чрез който да обхване многопластовия интердисциплинарен замисъл на дисертационното изследване;

да изследва влиянието на демографските фактори и факторите на професионалната среда както върху мултикултурната осъзнатост на учителите, така и върху дистанциите спрямо ученици и родители от малцинствени групи;

да проследи значимите връзки между използваните скали въз основа на коефициентите на корелация между тях;

да направи опит да структурира хипотетичен модел на педагози с висока степен на мултикултурна осъзнатост, като опише конкретните им личностови характеристики и особености. От този модел да изведе практически препоръки за стимулиране на педагогическа толерантност към етническите малцинства в класната стая.

Решаването на тези задачи наистина ще допринесе да се постигнат поставените цели на дисертационното изследване.

4. Познаване на проблема

От прегледа на научната литература се вижда много добре, че докторантката познава отлично проблема. Тя прави анализ на изключително голям брой публикации по разглежданите проблеми. Списъкът на публикациите е на 29 стр. и включва 391 заглавия, от които 67 са на кирилица и 324 – на латиница. Създава се впечатление, че докторантката е обхванала практически всички публикации по основните проблеми и концепции, имащи отношение към темата на дисертацията. В текста на дисертацията тя се позовава на всяко едно от тези заглавия, като естествено се спира по-подробно на водещи автори, създали теории и измервателни инструменти. Освен това Мила Златева оценява творчески съдържанието на тези публикации, като дава критична оценка на теоретичните постановки в тях.

5. Методика на изследването

Докторантката Мила Златева използва хипотетико-дедуктивната методология, като представя теоретични модели, извежда от тях следствия-хипотези, които подлага на експериментална проверка. Прилага дизайни на факторни експерименти, в които формулира както

зависими променливи, измервани чрез валидни и надеждни психометрични инструменти, така и независими фактори с еднозначно зададени факторни равнища. За да провери дали независимите фактори имат статистически значимо влияние върху съответните зависими променливи, използва еднофакторни дисперсионни анализи, чрез които получава стойностите на F-критерия на Фишер за проверка на нулевите статистически хипотези, както и стойностите по критерия Бонферони при Post Hoc сравнения между средните на отделните факторни равнища.

Прилага и методите на описателната статистика, като дава информация за средни, стандартни отклонения и проценти на избор на отговори при зададени въпроси. Например, да вземем айтем „Считам, че преподаването на група от ученици, принадлежащи към различни културни общности, е удовлетворяващо.” от въпросника „Изследване на мултикултурната осъзнатост и нагласи на педагозите”(ТМАС). Към този айтем са дадени 5 отговора, от които анкетираният трябва да избере един (напълно съгласен; съгласен; не мога да преценя; несъгласен; напълно несъгласен). Процентите на анкетираните, които са избрали съответните отговори, са както следва: напълно съгласен - 8%; съгласен - 55% ; не мога да преценя- 20%; несъгласен- 14%; напълно несъгласен- 3% (Диагр.4.21, стр. 144).

Наред с това изследва надеждността и валидността на използваните скали, като изчислява основните им психометрични характеристики (Алфа на Кронбах – за надеждността, коефициенти на корелация с известни инструменти, измерващи същите конструкти – за валидността и др.). Използва и клъстърен анализ, за да разкрие структурата на субскалите на основните инструменти като Скалата за измерване на мултигруповата етническа идентичност например. Като резултат от този анализ получава дендрограми (дървовидни структури), които дават нагледна представа за съотношенията между съответните субскали.

В заключение към този раздел мога да кажа, че докторантката е приложила най-подходящите методи за анализ на данни в съвременната изследователска методология, които позволяват да се постигне поставената цел и да се получат адекватни отговори на задачите, които решава в дисертационния си труд.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертацията е в обем 378 страници, от които текстът на основното съдържание е разположен на 301 стр. Представянето на теоретичните и експерименталните изследвания е структурирано в увод, четири глави, изводи, заключение и приложения.

В първа глава е зададена теоретичната рамка на стереотипите и предразсъдъчните нагласи. Тук в пет отделни раздела подробно са разгледани различни дефиниции на понятията стереотип, предразсъдък, нагласа и дискриминация.

В първия раздел, посветен на понятието стереотипи, са използвани различни научни подходи и перспективи за тяхното дефиниране, като са изтъкнати предимствата и недостатъците на всеки подход. Тук стереотипите са разгледани като когнитивни схеми, валидни психологически репрезентации, социални репрезентации, идеологически репрезентации, дискурсивни конструкти и социална евристика. Наред с това те са разгледани през призмата на психологически и психоаналитични школи. Докторантката прави задълбочен съдържателен анализ на дефинициите през всички тези подходи и прави обобщения, в които изтъква водещите компоненти на дефинициите при използването на всеки подход. Така изпъква богатото им смислово съдържание. Със същата задълбоченост на анализите Мила Златева представя и различните видове стереотипи, като полови стереотипи, национални стереотипи, автостереотипи, хетеростереотипи, метастереотипи, имплицитни и експлицитни стереотипи и етнически стереотипи. Подробно са разгледани и проблемите, свързани с произхода на стереотипите. Във връзка със смисловото съдържание на дефинициите Мила Златева представя модела на Фиске за съдържанието на стереотипа.

Във втория раздел на тази глава се разглеждат дефинициите и съдържателните характеристики на понятието предразсъдък. Представени са най-съществените постановки на три различни теории за предразсъдъците, като теорията за когнитивно-социалното развитие на предразсъдъците, теорията за социалния рефлекс на предразсъдъка и теорията на Фишбайн и Айзен за аргументираното действие. Докторантката демонстрира задълбочено познаване на тези теории, като изтъква техните общи и специфични постановки. И тук като в раздела за стереотипите докторантката посочва различните видове предразсъдъци, като изразен/ очевиден предразсъдък, прикрит/маскиран предразсъдък, когнитивен предразсъдък и морален предразсъдък.

Понятието нагласа е разгледано в третия раздел на първа глава, където се обсъждат различните дефиниции на този конструкт и три различни модела на атиюдата (социалната нагласа): трикомпонентен модел на предразсъдъчната нагласа, включващ когнитивен компонент (стереотип), афективен компонент (антипатия) и поведенчески компонент (социална

дистанция); двукомпонентен модел, включващ отрицателни стереотипи и отрицателни чувства и еднокомпонентен модел с компонент стереотипизирани вярвания.

В четвъртия раздел са разгледани теориите за ето идентичността. Тук етническата идентичност се разглежда като част от ето идентичността. Много добре са представени статусите на развитие на ето идентичността според Дж. Марсия, дефиницията на Ериксън за ето идентичността, моделът на Джейн Фини за етническата идентичност, научните концепции за социалната идентичност според теоретичните постановки на Ташфел и Брюер и Рокас. Докторантката показва задълбочено разбиране на тези модели и теории. Тя прави оценъчни анализи и логически издържани съпоставки на техните постановки и концепти.

Петият раздел е посветен на конструкта дискриминация и по-конкретно на дискриминацията като предпоставка за социална дистанция. Докторантката разглежда различни теории за съдържателните характеристики на това понятие. Тя започва прегледа с теорията на Корел, според която проявите на дискриминацията включват вербална и невербална враждебност, избягване на контакт, агресивен поведенчески подход и липса на равно третиране. Докторантката се спира на проблема за социалните дистанции и ролята на негативните нагласи за тяхното изграждане. След като представя обстоятелствено теоретичните концепции за социалните дистанции, тя стига до обобщението, че „негативните нагласи спрямо представители от други групи би могло да доведе до поставяне на устойчиви във времето социални дистанции.” Тъй като докторантката планира експериментални изследвания, които не могат да се проведат без измерване, тя разглежда и проблема за измерване на социалните дистанции, като обръща специално внимание на скалата на Богардус за измерване на социалните дистанции. Скалата на Богардус е конструирана през 1924 г. и широко се използва в науката. В България скалата на Богардус е използвана в много изследвания под формата на кумултивна скала. Вярна на обективния си подход към научни практики Мила Златева представя и критики на тази скала, които приема като основателни.

В заключение към подходите и анализите на дефиниции за стереотипите, социалните нагласи и дискриминацията в първа глава трябва да подчертая задълбочените знания на Мила Златева за различните характеристики на тези конструкти, голямата ѝ осведоменост за изследванията на много учени по тези проблеми и критичните ѝ оценки за модели, теории и подходи на изследване.

Втора глава е посветена на психологията на мултикултурното образование и на педагогическата мултикултурна осъзнатост. Докторантката подробно разглежда генезиса и предисторията на мултикултурното образование и дефинициите на мултикултурализма. Предс-

тавя и теоретичните постановки на Джеймс Банкс, един от създателите на концепцията за мултикултурното образование. Във връзка с това изяснява параметрите на педагогическата мултикултурна осъзнатост. Пак Банкс за първи път прокарва идеята за „справедлива педагогика”, при която „учителите модифицират собствените си механизми на преподаване, така че да улеснят учениците от различни расови, културни и социални групи и да повишат академичните им постижения.” В отделен раздел на тази глава е разгледан мултикултурализмът като идейна основа на мултикултурното образование. Най-същественото за него е, че се основава на плурализма като отношение към културите. По-нататък е направен задълбочен анализ на дефинициите на мултикултурното образование, като са подчертани неговите съществени характеристики. Една от водещите постановки е, че „мултикултурното образование е всеобхватен педагогически процес, който е антирасистки, егалитарен и приобщаващ.” Мила Златева обсъжда подробно и петте измерения на мултикултурното образование, формулирани от Банкс. На първо място е разгледала измерението „Интеграция на учебното съдържание”. Педагозите използват различни подходи за интегриране на теми в учебната програма, които са свързани с расови, етнически и културни въпроси. Друг подход е инфузия на етническо съдържание, при който учителите вмъкват в учебната програма изолирани факти за герои и героини на етнически и културни групи. Други измерения са редукция на предразсъдъците и справедливата педагогика, която постулира преподаването да се модифицира по начини, които да улеснят академичните постижения на ученици от различни расови, културни, етнически и социално-икономически групи. Много интересно измерение е така нареченият ефект на Пигмалион. Докторантката изяснява неговата същност и дава много примери за проявата му в образователната сфера. Този ефект се проявява в така нареченото „самоизпълняващо се пророчество”, според което учениците демонстрират постижения спрямо очакванията на своите учители. Учителите с добра педагогическа мултикултурна осъзнатост показват на учениците от малцинствените групи, че очакват от тях високи постижения. Така ги стимулират да постигнат това, което се очаква от тях.

В обобщение към съдържанието на втора глава искам да подчертая, че докторантката е успяла да представи същностните черти на мултикултурното образование и педагогическата мултикултурна осъзнатост на педагогическите кадри. Когато разглежда отделните проблеми, тя винаги изразява собственото си отношение към тях и дава точни оценки за положителните и отрицателните страни на различните подходи на мултикултурното образование.

В глава трета „Дизайн на емпиричното изследвания” Мила Златева задава всички параметри на собственото емпирично изследване. В първи раздел представя предмета и обекта на емпиричното изследване. Във втория раздел формулира целта, задачите и петте хипотези на

емпиричното изследване. Според първата хипотеза „съществува взаимовръзка между етническа принадлежност, мултикултурна осъзнатост и образователни дистанции.” Втората хипотеза допуска, че „педагозите от етнически малцинства ще демонстрират по-ниска степен на емоционална обвързаност и принадлежност към своята етническа група в сравнение с педагозите от етническото мнозинство”. При третата хипотеза се предполага, че „от демографските фактори (пол, възраст, семеен статус, местожителство, етнос) най-често етносът би оказвал статистическо значимо влияние върху емоционалната принадлежност към собствения етнос при педагозите, учителската мултикултурна осъзнатост и наложените образователни дистанции от страна на учителите спрямо учениците и родителите от етническите малцинства.” По четвърта хипотеза се допуска, че „от факторите на професионалната среда (педагогически стаж; училищен етап, в който преподават; брой деца от етническите малцинства в класовете, в които преподават) най-често броят деца от етнически малцинства в класа би оказал статистическо значимо влияние върху емоционалната принадлежност към собствения етнос при педагозите, учителската мултикултурна осъзнатост и наложените образователни дистанции от страна на учителите спрямо учениците и родителите от етническите малцинства.” Според последната, пета хипотеза „педагозите ще демонстрират най-големи образователни дистанции спрямо деца и родители от ромския етнос и най-малки спрямо деца и родители от българския етнос.” Хипотезите логически са много добре обвързани с теоретичните модели в предходните глави.

В трети раздел „Организация и методика на изследването” е описана процедурата за събиране на емпиричните данни, извадката от изследвани лица и най-важните методи за събиране на емпиричните данни. По същество методите са отделни скали, които докторантката е представила в отделни раздели. Първата скала е „Teacher Multicultural Attitude Survey (TMAS). Скала за изследване на педагогическата мултикултурна осъзнатост и нагласи спрямо етнически различните деца”. Втората скала измерва мултигруповата етническа идентичност – „Скала за измерване на мултигрупова етническа идентичност (Multigroup Ethnic Identity Measure-MEIM: Phinney, 1992)”. Третият инструмент са „скали за измерване на образователни дистанции” по Богардус. Това са шест скали за измерване на педагогически образователни дистанции спрямо: 1. ученици от турски етнос; 2. ученици от ромски етнос; 3. ученици от български етнос; 4. родители от турски етнос; 5. родители от ромски етнос; 6. родители от български етнос. В описанието са дадени всички айтеми на всяка скала или субскала.

В четвърти раздел на тази глава са представени методите на статистически и психометричен анализ, които са използвани в анализа на резултатите от емпиричното изследване.

Четвърта глава „Анализ на резултатите от емпиричното изследване” отразява същността на дисертационното изследване. Докторантката е избрала много добра структура за представяне на резултатите от емпиричното си изследване. В първи раздел „Описателни статистики” са дадени процентните съотношения между представителите на всяко равнище на всеки фактор от социо-демографския и професионален профил на респондентите. Информацията е дадена чрез прегледни диаграми.

Във втори раздел „Процентно разпределение на отговорите по всеки инструмент от изследването” също в прегледни диаграми са дадени процентите на всеки отговор. Към всеки айтем-твърдение са дадени по пет отговора (напълно съгласен, съгласен, не мога да преценя, несъгласен, напълно несъгласен), от които респондентът избира един. Процентите на избор на всеки един от тези отговори за всяко твърдение-айтем от трите въпросника са дадени отново в прегледни диаграми.

В трети раздел „Психометрични характеристики и анализи на въпросниците на дисертационното изследване” са представени резултатите от психометричния анализ на трите въпросника. Докторантката е изследвала същностните психометрични параметри на въпросниците, които се дават от всички учени, които конструират скали, а именно надеждност на скалата, измерена чрез коефициента Алфа на Кронбах за вътрешната съгласуваност на айтемите и валидност, измерена чрез коефициенти на корелация с други скали измерващи същите конструкти. Докторантката е направила това за всички въпросници, с които прави своите изследвания. Получените коефициенти Алфа са много високи и съответстват на коефициентите за същите скали, получени от учени в други страни. Освен Алфа на Кронбах Мила Златева е направила и допълнителни изчисления, като е дала за всеки айтем на всяка скала в каква степен допринася за коефициента Алфа за измерване на надеждността (вътрешната съгласуваност) на скалата. Тези добри психометрични характеристики на скалите повишават надеждността на останалите изследвания за влиянието на независими фактори върху скалите като зависими променливи.

В раздел 4.4. „Еднофакторни дисперсионни анализи. Проверка на влиянието на независими фактори върху зависими променливи.” са представени резултатите от изследване влиянието на всеки един от социодемографските фактори като независими фактори върху всяка една от трите скали като зависими променливи.

Статистически значимо влияние върху скалата „TMA5. Скала за изследване на педагогическата мултикултурна осъзнатост и нагласи спрямо етнически различните деца като зависима променлива” оказва само факторът училищен етап.

Статистически значимо влияние върху скалата „Скала за измерване на мултигруповата етническа идентичност (MEIM)” като зависима променлива има независимият фактор: тип селище на местоживеене; етническа група, към която принадлежи; етническа група, към която принадлежи баща ми; етническа група, към която принадлежи майка ми.

Нито един от независимите фактори не оказва статистически значимо влияние върху Субскала 1 „MEIM за изследване на желанието за изследване на собствената етническа група” като зависима променлива.

Статистически значимо влияние върху „Субскала 2 на скала MEIM за изследване на степента на обвързаност и принадлежност към собствената етническа група” като зависима променлива има независимият фактор: тип селище на местоживеене; етническа група, към която принадлежи; етническа група, към която принадлежи баща ми; етническа група, към която принадлежи майка ми.

Статистически значимо влияние върху „Скала за измерване на образователните нагласи спрямо ученици- турци” като зависима променлива има независимият фактор: тип селище; средно по колко деца от малцинствени групи има в класовете, в които преподават; етническа група, към която принадлежи; етническа група, към която принадлежи баща ми; етническа група, към която принадлежи майка ми.

Статистически значимо влияние върху „Скала за измерване на образователните нагласи спрямо ученици-българи” като зависима променлива има независимият фактор: пол; тип селище на местоживеене; етническа група, към която принадлежи баща ми; етническа група, към която принадлежи майка ми.

Статистически значимо влияние върху „Скала за измерване на образователните нагласи спрямо ученици-роми” като зависима променлива има независимият фактор: етническа група, към която принадлежи; етническа група, към която принадлежи баща ми.

Статистически значимо влияние върху „Скала за измерване на образователните нагласи спрямо родители-турци” като зависима променлива има независимият фактор: етническа група, към която принадлежи.

Статистически значимо влияние върху „Скала за измерване на образователните нагласи спрямо родители-българи” като зависима променлива има независимият фактор етническа група, към която принадлежи.

Статистически значимо влияние върху „Скала за измерване на образователните нагласи спрямо родители-роми” като зависима променлива има независимият фактор средно по колко деца от малцинствени групи има в класовете, в които преподавате.

Факторите, които оказват статистически значимо влияние върху съответните скали и субскали като зависими променливи, са разгледани от докторантката по-подробно, като са изследвани статистически значимите разлики между средните за съответните факторни равнища чрез критерия Бонферони при Post Hoc анализите на данните. Освен това е направена и съдържателна интерпретация от гледище на теоретичните постановки за съответните скали и субскали като зависими променливи.

Като последни анализи са изследвани зависимостите между всеки две скали чрез коефициентите на корелация. След това е направен клъстърен анализ на корелационната матрица и е показана дендрограмата (дървовидната диаграма) на скалите/субскалите. От съдържателно гледище са получени много смислени групировки. Например, клончетата на МЕИМ, Субскала 2 и Субскала 1 са много близки и влизат в самостоятелен клон. Клончетата на Скала за мултикултурна осъзнатост, Скала за нагласи към ученици-турци, Скала за нагласи към ученици-роми и Скала за нагласи към ученици-българи също са много близко разположени и влизат в отделен клон. В трети клон влизат клончетата на Скала за нагласи към родители-турци, Скала за нагласи към родители-българи и Скала за нагласи към родители-роми, които също са разположени много близо (Фиг. 4.71, стр.285).

Докторантката е направила богата съдържателна интерпретация на този резултат в съответствие с теоретичните постановки за конструктите, които се измерват чрез тези скали.

В раздел 8 на тази глава „Анализ на резултатите във връзка с издигнатите в изследването хипотези” Мила Златева дава в обобщен вид аргументирана информация дали издигнатите хипотези се потвърждават или отхвърлят. Като резултат от този анализ тя стига до следните заключения: Хипотеза 1 се отхвърля; Хипотеза 2 се потвърждава частично; Хипотеза 3 се потвърждава; Хипотеза 4 се потвърждава и Хипотеза 5 се потвърждава.

Докторантката Мила Златева е провела изследванията на професионално равнище. Тя владее съвременната изследователска методология до съвършенство. Благодарение на професионалните си умения е събрала обективни данни с надеждни и валидни измервателни инструменти и ги е анализирала с адекватни статистически методи, като еднофакторен дисперсионен анализ, корелационен анализ, клъстърен анализ и др. В този смисъл материалът, от който се извеждат научните приноси, е във висока степен достоверен и надежден. Прави отлично впечатление и умението на докторантката да подрежда по логически последователен

начин резултатите от анализите. Представените в четирите глави теоретични и експериментални постановки и анализи на емпирични данни заслужават най-висока оценка.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

В края на дисертацията докторантката формулира осем приноса, които напълно съответстват на реалните научни постижения в дисертационния труд. Като значимо научно-приложно постижение мога да посоча апробирането на скала за изследване на учителски нагласи спрямо етнически различните деца в образованието и мултикултурна педагогическа осъзнатост. За българските условия това е нов метод, който има много добри психометрични показатели и може да се използва за други подобни изследвания в нашата страна. Напълно приемам като значим принос в методологията на изследване на мултикултурализма формулирания от докторантката втори принос, а именно „В методологично отношение дисертационното изследване предлага иновативен метод за изследване на сложните взаимовръзки между обвързването със собствения етнос при педагози, учителските мултикултурни нагласи и осъзнатост и поставяните дистанции спрямо ученици и родители.” Изследванията в дисертацията обогатяват знанията за мултикултурните въпроси в българското образование. Използваните в дисертацията изследователски методи могат да се приложат в различни форми на обучение, като учителски мултикултурни обучения, тренинги за приемане на етнически различните и за преодоляване на стереотипизирането и предразсъдъчното мислене и др.

Като цяло дисертационното изследване обогатява нашата педагогическа и психологическа наука както с теоретичните постановки и анализи, така и с конкретните резултати от изследването на педагогическите мултикултурни нагласи и образователни дистанции на учители в нашата страна.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

По дисертационното изследване Мила Златева е направила пет самостоятелни публикации и една публикация в съавторство с научния си ръководител доц. д-р Юри Янакиев. В тези публикации са описани методите за изследване на педагогическите мултикултурни нагласи спрямо етнически различни деца, апробираната скала за изследване на учителски нагласи спрямо етнически различните деца в образованието и резултати от емпиричните изследвания. Публикациите са в престижни български научни списания, като „Педагогика” и „Психология на развитието” и отразяват най-същественото от съдържанието на дисертационното изследване. Така дисертацията става известна на широката научна общност в нашата страна.

9. Лично участие на докторантката

Личното участие на докторантката Мила Златева в проведеното дисертационно изследване е напълно очевидно. Тя така представя проблемите и свързаните с тях емпирични методи за проверка на хипотезите, изведени логически от теоретичните постановки, така подбира адекватни методи за анализ на събраните емпирични данни, по такъв начин интерпретира получените резултати, че се създава впечатление за цялостно владение на материала. Това може да постигне само изследовател, който лично участва във всички етапи на изследванията. В този смисъл съм напълно убеден, че докторантката е участвала лично в проведеното дисертационно изследване. Формулираните приноси и получените резултати са в най-висока степен нейна лична заслуга.

10. Автореферат

Авторефератът отразява точно, вярно и пълно съдържанието на дисертационното изследване. Докторантката е отразила в него водещите теоретични постановки и най-съществените резултати от анализа на събраните емпирични данни. Авторефератът е направен според изискванията на съответните правилници.

11. Критични забележки и препоръки

Нямам критични забележки към проведените изследвания, отразени в дисертационния труд. Препоръчвам дисертацията да бъде публикувана като отделна монография. Това ще бъде принос към психологическата и педагогическата наука в нашата страна.

12. Лични впечатления

Не познавам лично докторантката. Впечатленията ми от няколко разменени писма по време на докторантурата ѝ са отлични. Останал съм с впечатление, че тя е търсеща изследователска натура и е критична към себе си.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Апробираната от докторантката скала за изследване на учителски нагласи спрямо етнически различните деца в образованието и мултикултурна педагогическа осъзнатост може да се използва и в други изследвания на мултикултурализма в нашата страна.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд на Мила Златева *съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и отговарят на **всички** изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България

(ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Педагогическия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантката Мила Златева **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност Педагогическа и възрастова психология, като **демонстрира** качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Предвид всичко казано дотук убедено давам своята **положителна** оценка за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и предлагам на почитаемото научно жури да **присъди** образователната и научна степен „доктор“ на Мила Златева в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки. професионално направление 3.2. Психология, докторска програма Педагогическа и възрастова психология

София, 11.06.2021 г.

Рецензент: .....
проф. д-р Енчо Герганов